

Forord

Da søfareren Columbus i året 1492 stod ud fra Palos havn med tre små skibe på vej ud for at opdage Den Nye Verden langt mod vest og dermed ændre historiens gang radikalt, (samt måske at finde et tilflugtssted for et forfulgt folk) var en del af besætningen angiveligt jøder. Ganske vist var en af grundene til det (også dengang) pres og forfølgelse; den spanske konge ville gerne af med dem. Alligevel er der næsten noget symbolsk ved deres tilstedeværelse. Mennesker med jødisk baggrund har en tendens til at havne i den spidse ende af religionshistorien, idehistorien, kunsthistorien, kulturhistorien generelt eller bare historien. Deres personlige historier er derfor en del af historien som sådan. Også lidt af min egen.

Jeg er kristendøbt til efternavnet Jensen. Alene den lidet ophidsende kendsgerning skulle gøre det klart, at jeg er så dansk som nogen. Mange år tilbage i slægten er der kommet lidt svenske og kartoffeltyske gener til, men af jødiske absolut nul, så vidt nogen i familien er bekendt med. Jeg har ingen jødiske venner eller fjender eller bare bekendte.

Det, at jeg intet overhovedet har i klemme i denne sammenhæng, tæller faktisk på plussiden som en kvalifikation til at skrive om den. Jeg har ingen personlig eller etnisk grund til at tage et emne op, der involverer jøder. Jeg har kun interessen for dette lille folkeslag med den omskiftelige og dramatiske historie, en interesse, der givetvis udspringer af, at min ni år ældre storesøster tilbage i tresserne, mens jeg kun var en halvstor dreng, i en periode havde en israelsk kæreste, Abraham. Han var rejst til Danmark sammen med sin ven Zamir, så vidt jeg ved bare for at se sig lidt omkring i verden og besøge vennen Moshe i Odense. Men det var vældig spændende for en dansk provinsdreng som mig med dette pust udefra, og ikke mindst da seksdagskrigen i '67, hvor Egypten, Jordan og Syrien angreb Israel, kom midt i det hele. Abraham og Zamir havde begge været faldskærmssoldater hjemme i Israel. De var selvfølgelig stærkt optaget af begivenhederne og skulle høre det nyt, der kunne opdrives. Jeg scorede points, da jeg på mit skoleengelsk kunne gengive en avisartikel om, at israelerne havde erobret en ægyptisk radarstation nær Suezkanalen. Og jeg mærkede historiens vingesus. Den store verden var med ét rykket tæt på.

Efterfølgende afleverede jeg en skoleopgave i faget geografi, der fuldstændig ukritisk priste Israel som den lille demokratiske oase i et mellemøstligt hav af aggressive diktaturer. Jeg skal lige hilse og sige, at den kritiske sans og evnen til at se flere vinkler og registrere gråtoner, har indfundet sig siden, ikke mindst som vedhæng til min journalistuddannelse. Sejren i Seksdageskrigen, der for mig dengang nærmest var som en national sportstriumf, viste

sig snarere at blive en forbandelse for både Israel og resten af Mellemøsten. Hvor i øvrigt konflikterne går meget længere tilbage.

I 60'erne var antisemitisme, så vidt jeg ved, ikke noget stort tema på de her breddegrader. Den har selvfølgelig nok luret i nogle lukkede, betændte miljøer, men ikke i det offentlige rum. Så det har næppe heller været for at modbevise noget, jeg også begyndte at notere navne ned på kendte jøder, som havde gjort sig bemærket i den nyere historie, nok især fra kulturens og videnskabens verden. Jeg mindes en vittighed, jeg stødte på: Skolelæreren sætter sin klasse i gang med at skrive fem eller ti navne ned på personer, der har ydet noget stort for menneskeheden. Lille Peter sidder og grunder et stykke tid og rækker så hånden op: "Må det også godt være andre end jøder", spørger han.

Den historie må have sat sig fast i mit hoved, siden jeg husker den her mange år efter, men ellers gik jeg i stå med navneindsamlingen, og fascinationen lå bare og simrede i de følgende år, indtil den meldte sig med fornyet kraft. Måske fordi jøder i stigende grad føler sig presset til at forlade Europa. Det synes jeg vil være et tab og en uret, og jeg fik lyst til at gå videre i min undren: Så statistisk set usandsynligt mange med jødisk baggrund har leveret et værk, som har betydet så meget for mange af os, der bebor denne her klode. Faktisk kunne man nok have omtalt 1001 i stedet for at nøjes med 101.

Mange af de mennesker med jødiske rødder, som jeg nævner i det kommende, ser faktisk ikke sig selv som så jødiske, at det gør noget. Jeg hænger mig heller ikke i, om de er hele, halve, eller kvarte jøder af fødsel, eller om det er på moderens eller faderens side. De ultraortodokse jøder, dem med slangekrøllerne, finder vi ikke i denne liste, det miljø lukker sig om sig selv. Andre hævder, at det jødiske kun har betydet lidt. Atter andre, som den tidligere amerikanske udenrigsminister Madeleine Albright, fandt først ud af som ganske moden, at hun var af jødisk herkomst. Det havde hendes forældre holdt skjult for at beskytte hende. Pointen er, at der er noget i de jødiske forudsætninger, som i mange tilfælde er afgørende både på det individuelle og det samfundsmæssige plan.

Den dansk-jødiske billedkunstner Tal R (Rosenzweig) har måske løftet en lille flig af et svar på, hvordan en opvækst, der er præget af den jødiske kultur, sætter sig spor (til KunstOnline.dk): *"Det er klart, at det påvirker én at have en jødisk baggrund. Jeg forstår det jødiske som noget ekstremt debatterende. Min far sagde altid, at man skulle tjekke sig selv to gange. Det er paranoid kabbala. Jeg forsøger at reflektere over det, jeg laver, ved at træde ud af mig selv. Det jødiske er at læse teksten igen og igen – at stikke til det samme hver dag på en ny måde. Men i min motivverden vil du aldrig finde en syvarmet lysestage eller Moses på bjerget. Min kunst er en hybrid mellem danskheden og jødedommen – som Moses på bjerget ude i kolonihaven."* Tal R kunne nok have tilføjet om det jødiske, at det at læse og studere sættes højt.

Jeg ved godt, at mit emne vækker det blinde had hos nogle. Men at nogle jøder i disse år prøver at være nærmest usynlige som netop jøder, får det ikke til at gå væk. Min tilgang til temaet for denne udgivelse er hovedsagelig den positive. På en baggrund, som ikke er det essentielle i denne sammenhæng, er der nogle mennesker, nulevende eller døde, der har været med til at fremme de gunstige samfundsmæssige vilkår, jeg er så heldig at leve under; nogle har fortalt mig historier, som har betaget mig og gjort mig klogere på tilværelsen og mig selv; nogle har spillet musik for mig, som har vist mig et lille glimt af noget guddommeligt, måske fået mig til at synge glad med af fuld hals; andre har givet mig et indblik i min egen forunderlige, men også bedrageriske hjerne, har givet mig vigtig medicin eller psykologisk forståelse, udfordret mig og udvidet min horisont med filosofisk erkendelse og refleksion. Nogle har fået mig til at bryde ud i en livsalig latter. Eller andet. Der er mange (ud af så få), som har givet mig nogle generøse gaver, kort sagt beriget mig og talrige andre. Muligvis i en del tilfælde også sig selv, men det gør mig ikke misundelig. Langt de fleste fra min liste har ikke fået ret meget forærende men har arbejdet hårdt for sagen. Meget ofte har deres skaberkraft, bestræbelser og dedikation også gjort deres egne liv til en slags eventyr.

Nu vil jeg gerne nævne nogle af dem ved navn og fortælle lidt om, hvori deres værk, som i mange tilfælde altså er en gave til os alle, består. Det er mestendels en subjektiv udvælgelse. Dog optræder der flere nobelpristagere. Denne verdens mest fornemme pris for et værdifuldt bidrag til verden ser jeg som en blåstempling af et værk eller en indsats, som jeg ikke selv ville kunne bedømme. Men det har langt kyndigere folk så heldigvis gjort.

Vi skal heller ikke i den modsatte grøft af antisemitismen, altså en form for idealisering eller helgendyrkelse af jøder, der menneskeligt set må være en blanding af godt og skidt – lige som alle mulige andre, hverken mere eller mindre. Der har så sandelig været nogle ubehagelige typer imellem. I nogle tilfælde kan man absolut diskutere, om den omtalte indsats i verden alt i alt har været til gavn, men jeg har så taget ham eller hende med for at vise den slående spredning af evner og indsats.

Alle er eller var individer, født og elsket af en mor; mennesker som dig og mig, med familie, børn, et liv, en dagligdag med alt hvad der hører til, gode dage og dårlige dage, kroppens funktioner, glæder og sorger. Hvordan dog hade dem over en kam? Hvorfor dog hade dem? Hellere glædes og sørge over dem og os selv. Det er overvejende sandsynligt, at nazisterne gassede fantastiske kunstnere og videnskabsfolk. Måske netop de genier, der kunne have reddet vores børns fremtid fra klimakrisen?

Værd at vide inden læsningen

“Semitter: opkaldt efter Sem, Noahs ældste søn; gruppe af nu til dels uddøde folkeslag i V-Asien og NØ-Afrika, med beslægtede sprog; omfatter arabere, jøder, etiopiere, fønikere m.fl. Deres hjemsted antages at være Arabiske Halvø; men de udgør ikke nogen antropologisk enhed. De tre store religioner jødedom, kristendom og islam er udgået fra semitterne.”

(Lademanns Leksikon.)

Jøderne udgør dog en antropologisk (afstammingsmæssig) enhed. Det handler om dem som et folk med en stor grad af fælles identitet. Race er et ubrugeligt begreb. Jøder kan f.eks. godt være lys- eller rødhårede og have blå øjne, og deres næser adskiller sig ikke fra alle andres. Den globale jødiske befolkning spredt rundt om på kloden udgør omkring 15 mill. – 0,2% af verdens befolkning. Færre end der er indbyggere i f.eks. Rumænien. Disse kun 0,2% har f.eks. hjemtaget 203 nobelpriser frem til 2018 (Wikipedia). Langt, langt flere, end deres antal skulle berettige til. Efter samme standard skulle Danmark have ca. 80 prismodtagere. Vi har 14 - hvoraf de tre er af jødisk herkomst.

I dag, hvor genforskere kan spore menneskers arvmasse langt tilbage i historien, er det blevet klart, at denne gruppe, skønt geografisk spredt, uomtvisteligt udgør et folk. Jøder i hele verden har virkelig mange gener i behold fra den jødiske befolkning i Mellemøsten for 3.000 år siden. De har også et efter den lange adskillelse forbavsende nært slægtskab med nulevende jøder, som bor andre steder i verden. Ca. 30 procent af arvmassen deler de til gengæld med indbyggerne i lande, hvor de bor eller har boet. Den viden er fremkommet i kraft af projekter udført af forskere fra New York University, Albert Einstein College of Medicine, Rambam Health Care Campus og University of Tartu.

Zionismen er en bevægelse, der havde til formål at samle og frisætte jøderne og skaffe dem et hjemsted i Palæstina, deres gamle område, som de blev fordrevet fra eller i hvert fald forlod efter Jerusalems ødelæggelse år 70 e.Kr. (Selve ordet 'jøde' har sproglig sammenhæng med det geografiske område Judæa.) Med byens og templets ødelæggelse indtrådte diasporaen, adskillelsen, hvor jøderne var nødt til at tage ophold i mange andre lande. Især blev der mange af dem i Østeuropa, kaldet askenasiske jøder, som udviklede dialekten jiddisch. Befolkningsgruppen på den iberiske halvø, Spanien og Portugal, kaldes sefardiske jøder, som udviklede dialekten ladino. Næsten overalt blev de behandlet som fremmede, henvist til ghettos og ofte udstyret med særlige kendetegn og begrænset i, hvad de fik lov til at ernære sig ved. Millioner af dem blev myrdet under Anden Verdenskrig. Israel blev oprettet og godkendt af FN i 1948, men der lever stadig ca. lige så mange jøder uden for som i Israel, navnlig i USA.

Jødedommen er en ikke-missionerende religion i modsætning til kristendommen og islam, der begge stiler mod global udbredelse, et religiøst verdensherredømme, om man vil. Jødedommen indeholder budskabet, at man har en forpligtelse til at forbedre verden. 'Tikkun olam' hedder det på hebraisk. Bestræb dig på at opføre dig og handle konstruktivt i livet og at være til nytte og gavn. Med det udgangspunkt er livet det helt centrale i den jødiske kultur. Man får lov til at sørge en uge, når døden har høstet. Derefter er det ens pligt at rejse sig fra lejet, skifte tøj og gå ud at arbejde. Man må ikke kaste sig ud i sorgen og lade den opsluge sig." "Den eneste måde at takke for livet på er at bruge det meningsfuldt." (Herbert Pundik)

Holocaust

Shoah kalder jøderne det selv. Katastrofen. Ordet henviser til folkemordet på omkring seks millioner jøder i Europa før og under Anden Verdenskrig, udført af Tysklands nazistiske regime og dets kollaboratører.

Ordet *Holocaust* har vi fra det engelske sprog, hvor det oprindeligt betyder stort brændoffer. Holocaust omfatter også de flere millioner andre liv, der blev udslettet af nazisterne: Handicappede, udviklingshæmmede, sigøjnere, som romaerne kaldtes dengang, Jehovas Vidner, homoseksuelle, kommunister og andre politiske modstandere. Alle dem, man ikke syntes passede ind i det tyske, "ariske" folkelegeme.

Folkemordet lignede en velorganiseret industri. Ofrene blev indfanget, hvor som helst de kunne opspores på deres opholds- eller skjulesteder, transporteret i kvægvogne med jernbane til koncentrationslejrene, en del af disse deciderede udryddelsesmaskiner, under umenneskelige forhold, delt op i dem, der kunne være til nytte som slavearbejdere, og dem der straks skulle myrdes. En del af fangerne blev endda sat til at hjælpe med at fuldbyrde drabene på deres familie og venner og rydde op efter ugerne.

Tabet kan naturligvis ikke gøres op. Det kan ikke begribes. Et regneeksperiment: Seks millioner jøder blev dræbt. Hvis nu, lavt sat, hvert individ blev frarøvet 30 leveår, og vi runder op, er det 200 millioner leveår, der gik tabt. Hvis hvert par af ofrene kunne have fået bare tre børn, hvilket også er lavt sat efter tidens norm, og hvert af dem i gennemsnit kunne have fået mindst 65 leveår, er vi på hen ved 600 millioner leveår yderligere. Hvis vi estimerer videre med de næste generationer, flyver vi forbi milliarder.

Udover tabet af levende liv var det et frygteligt tab af menneskelige resurser, deriblandt evner og hjernekapacitet og fremtidsmuligheder. Når du læser videre i bogen og ser en flig af, hvad overleverne og deres efterkommere allerede har bidraget til verden med, er det kun fantasien, der sætter grænser for, hvilke storslåede præstationer og fremskridt, vi alle er gået glip af. Der er ingen vindere af Holocaust – slet ikke tyskerne, der i de følgende mange år har været betragtet som pariaer i det meste af verden – og heller ingen andre. Alle er tabere.

Den endelige afsløring af, hvad nazisterne havde bedrevet i det skjulte, begyndte, da russiske soldater den 27. januar 1945 befriede Auschwitz i Polen, hvor over en million mennesker var blevet dræbt under store lidelser eller fuldstændig dehumaniseret i denne uhyrlige forbrydelse mod menneskeheden. Soldaterne blev de første udefrakommende øjenvidner til det utænkelige og ubærlige. Siden fulgte opdagelsen af den lange række af tilsvarende faciliteter spredt ud over det område, nazisterne kontrollerede. Det

ligger ikke helt klart, hvor meget viden, der var i det tyske samfund, mens forbrydelserne fandt sted. Langt de fleste sagde efter krigens afslutning, at de intet havde anet. Men nu kom der en strøm af uafrystelige og uafviselige beretninger frem og fotografier af nøgne lig i stakke, næsten kun skeletter med hud omkring, udmagrede muselmænd i sribede fangedragter, bunker af hår, tøjstykker, sko, guldtænder m.m., som var samlet ind fra de døde.

Forud for den fysiske udslettelse var fangerne forsøgt berøvet deres menneskelighed, værdighed. Hvad mere er: Den gik også tabt for alle, der var med til at muliggøre folkedrabet. Holocaust-overleveren Eddie Jaku har i sin bog med den paradoksale titel *Jordens lykkeligste mand* skrevet: *"Da jeg var barn, havde jeg altid været stolt af at være tysker. Det var dét, der gjorde det, der skete med os, så vanvittigt, at jeg altid vil spørge: Hvorfor? Hvorfor? Jeg kan stadig ikke begribe, hvordan folk, som jeg arbejdede sammen med, studerede sammen med, dyrkede sport sammen med, kunne blive som dyr på den måde. Hvordan var Hitler i stand til at gøre venner til fjender, til at forvandle civiliserede mænd til umenneskelige zombier? Hvordan er det muligt at skabe så voldsomt et had?"*

Holocaust er den største skamplet på menneskehedens historie, som vi har sikker viden om. Vi ved alt. Ingen anden historisk begivenhed er så veldokumenteret, belyst, bevidnet, bevist ned til næsten den mindste detalje. Derfor: Den fandt sted. Når nogle typer af forskellige grunde benægter den – som regel fordi den står i vejen for deres jødehad, deres ønske om at genoplive nazismen eller deres opfattelse af, at staten Israel ikke burde eksistere – er det, sagt helt klart og ligeud, en løgn, som ingen skal tolerere.

"Denne skamplet", skrev Dagbladet Politiken i en lederartikel den 30/1 2022 efter den årlige Auschwitzdag, "har vi en særlig forpligtelse til at vise skamfuldt frem for de generationer, der må forlade sig på historiebøgernes beskrivelse af rædslerne, i takt med at de efterlevende fra Anden Verdenskrig går bort".

"Den årligt tilbagevendende markering af årsdagen for fangernes befrielse fra koncentrationslejren Auschwitz er vigtig. Vi bliver nødt til at blive ved med at spejle os i de gruopvækkende rædslers ophør for at holde os selv fast på, at det aldrig må ske igen.

Ingen skal udsættes for forfølgelse med udgangspunkt i deres kultur, religion eller etniske baggrund. Derfor er der grund til at være ekstraordinært på vagt over for tendenser i den retning, som de eksempelvis afspejler sig i et stigende antal hadforbrydelser i det danske samfund."

Vi skal være på vagt, fordi der åbenbart til stadighed iblandt os lurker et mørke og et had, som ikke vil dø og som truer med at bryde frem af skyggerne igen. Og som jøder siger: Det skete, altså kan det ske igen.

Vi skal ikke gå og tro, at Holocaust var for længe siden og langt væk. Den menneskelige ondskab er altid i stand til det hele. Bare se på krigen i Ukraine. Hvis det er på vej til at ske igen, vil tegnene være de samme: Der vil komme skel mellem de forskellige segmenter eller grupper, som samfundet består af. Vi vil få fokus på, hvor vi er forskellige, i stedet for på det, der er fælles for os. Mistroen til de andre vil vokse og nærme sig hadet. Sprogbru- gen vil blive hårdere, magtmennesker vil træde frem og forstærke og udnytte splittelsen og frygten til deres egen fordel, og vi vil se en stigende udgræns- ning og dæmonisering af synderbukke. Naboer vil blive sat op mod naboer. Volden vil indfinde sig og tage til og hele tiden finde ny næring i frygt og had. Snart er vi på kurs mod et nyt helvede på Jord.

Jo mere vi ved om, hvad der skete, og hvad det er i os og imellem os som mennesker, der fremmer mørket, jo bedre kan vi modstå det. Og samtidig, jo bedre vi kender de mennesker, der uskyldigt bliver udpeget til nogle, vi skal forfølge i stedet for at forstå og føle med, jo mindre er risikoen for, at katastrofen sker igen. Katastrofen, som det vil være for jøderne. Og katastro- fen, som det vil være for os andre at lade det ske, falde så dybt og bagefter skulle leve med en ubærlig skam på vores egne vegne, eller vores børn og børnebørn på vores vegne. Ud over at skulle undvære jøderne og alt det, de sikkert stadig har at give os.

Er jøder anderledes?

Vi er alle sammen, hver og en af os, født som stenaldermennesker. Det vil sige, at de børn, der bliver født i dag hvor som helst på kloden, bærer et sæt gener, som i det store hele er magen til det sæt, et stenalderbarn blev født med. Sagt på en anden måde: Hvis man med en tidsmaskine kunne sende et nyfødt nutidigt menneskebarn tilbage til stenalderen og fragte et stenalderbarn med tilbage til nu, ville de begge igennem opvæksten falde fuldstændig i ét med deres familier, deres folk og deres måde at leve i verden og opleve verden. Deres folks kultur ville sive ind igennem deres kranier og mere eller mindre bemægtige sig den variable del af deres tankeverden: 'Det er sådan, det er. Det er sådan, man gør.' Hjernen rummer dog også en universel del, fælles for alle. F.eks. kan man sige, at det ligger i menneskets natur at skabe en kultur. På den måde er vi alle næsten ens. Samtidig er vi meget forskellige. En opvækst tæt på naturen i Borneos regnskov giver et andet udkomme end en i New Yorks aldrig sovende storbymiljø. Som individer kan vi være født med større eller mindre intelligens på forskellige felter, være mere eller mindre robuste, være mere eller mindre risikovillige, have mere eller mindre svært ved at udsætte behov. Og så videre. Kombineret med vidt forskellige erfaringer og indlærte strategier til at håndtere erfaringerne. Paletten indeholder alle farver.

Kan man så med det in mente sige noget om jøderne som et folkeslag med fælles træk? Hvorfor de formår at gøre sig gældende på mangfoldige områder og sætte sig store spor i verden? Hvad er det med den jødiske intelligens? Hvad er det med den jødiske kultur?

Den jødiske kultur er bygget ovenpå eller ind i religionen. Den betydningsfulde filosof fra 1700-tallet, Rousseau, anså Moses for en af historiens store lovgivere, hvis 10 bud egentlig er mere fornuft end religion. De er forståelige for enhver. De lægger grunden til menneskers civiliserede omgang med hinanden og skabte allerede dengang en 'moralisk person' og dermed et 'politiske folk', der respekterer helt grundlæggende love, og kun dem. Den enkelte borgers retsbevidsthed er forudsætningen for civilisation.

Rousseau beundrede det jødiske folk, skriver Politikens Peter Wivel. I filosofens øjne havde de skabt verdens første civilsamfund. Jødernes lovbestemte frihed, lighed og broderskab – præcis den franske revolutions kampråb – gjorde dem til borgere. Og det, selv om de var et folk uden nation. De ejede ingen statsmagt, kun et sæt etiske grundregler. Med dem har de overlevet erobringer, fordrivelser, revolutioner, århundreder, andre sæder og skikke, fremmede love og magthavere, skrev Rousseau. Med sine love gav Moses jøderne etisk frihed og satte den jødiske kritik og selvkritik fri, uden hvilken vi ikke havde den moderne verden.

Det ville være en stor landvinding at kortlægge årsagerne til det store jødiske islæt i historien. Mit ærinde er dog ikke at forsøge mig med en detaljeret og endegyldig udlægning, men man kan pege på nogle faktorer, egenskaber, som er svære at komme uden om. Evner, flid, ambition, dygtighed, bare til eksempel. Enkelt og indlysende, hvis man ikke nægter at se det. Man kan ikke *fake* at være violinvirtuos eller en fremragende videnskabsmand. Kendere og kolleger ville opdage det i løbet af ingen tid og med stor glæde stå klar med kniven; hvis man tror på konspirationen om jødernes magt, så gerne rettet mod ryggen og anonymt. Ej heller kan man *fake* at drive en stor virksomhed med mange ansatte i længere tid i et konkurrerende marked. Dommen ville falde i form af fallit.

Hvor kommer så alle disse forskelligartede evner og al den dygtighed fra? Der er uomtvisteligt noget med intelligensen (hvordan den så defineres). Det kan ikke nytte noget at skjule, at pålidelig forskning viser, at jøder, der stammer fra Østeuropa, scorer ca. 15 procentpoint højere i intelligenstests end gennemsnittet. Det betyder også, at der er uforholdsmæssigt mange i den virkelig høje ende. En gennemgang af IQ-test i New Yorks skolevæsen i 1954 afdækkede, at 28 elever nåede det tårnhøje tal 170. 24 af dem var jøder. (Om jødisk intelligens, læs tillægget *Jøder og gener*.) Men jeg gætter på, at det ikke alt sammen skyldes biologi, som IQ helt overvejende er, men også er noget, den jødiske kultur fremelsker. Der må være egenskaber, der skattes og derfor fremmes i opvæksten. Et oplagt bud er, at den jødiske kultur altid har værdsat intellekt og viden. Det er blevet sagt, at jøderne har 2100 års undervisningspligt bag sig. Her i landet drejer det sig om et par hundrede år.

Psykologiprofessor Steven Pinker, som selv har jødiske rødder og som har skrevet *Jøder og gener*, hvor han refererer og kommenterer en videnskabelig undersøgelse, går til emnet med lidt forsigtige formuleringer. "*Jøder har længe haft en tvetydig indstilling til deres egen intelligens, og til deres ry for intelligens. Der er en etnisk stolthed over det store antal jøder, man finder i erhverv, der belønner gode hoveder.*"

Mange jøder abonnerer på en folkelig teori, som tilskriver jødisk intelligens, hvad der ville være verdens skøreste eksempel på seksuel udvælgelse: I landsbyen skulle den kvikkeste skriftstuderende unge mand altså gennem generationer blive trolovet til datteren af den rigeste mand og således favorisere generne for Talmudiske granskerier (om sådanne gener eventuelt skulle eksistere).

Men stoltheden har altid været ledsaget af frygten for, at almindelig anerkendelse af, hvad jøder har opnået, ville give næring til forestillingen om "jødisk dominans". Og enhver karakterisering af jøder i biologiske termer smager af nazistisk pseudovidenskab om "den jødiske race".
Der findes ikke nogen jødisk race. Som det fremgår i afsnittet *Værd at vide*,

kan jøderne kun siges at udgøre en afstammingsmæssig enhed. Den og deres særegne kultur har fået dem til at blive set som de evigt fremmede uden for Israel og Palæstina. De lokale har derfor lagt afstand til dem, isoleret dem i særlige boområder, hvilket igen har presset dem til at holde sammen og gifte sig inden for deres egen kreds. Man kan således følge deres afstamning helt tilbage til de bibelske områder og tider, men en vis opblanding har trods alt også fundet sted op igennem tiderne tillige med en stigende tilpasning til det omgivende samfund.

De faktorer, det fælles oprindelige sprog samt en meget lang og dramatisk fælles historie, som hele tiden genopfriskes gennem særlige ting, madskikke, symboler og ritualer, tilbyder en stærk identitetsfølelse og et tilhørsforhold, som i stort omfang stadig bliver valgt til af unge jøder her i den moderne verden. At have en identitet og at høre til i en større sammenhæng er et godt stykke af vejen synonymt med at have et ståsted i livet. Om det sagde den gamle græker Arkimedes: *"Giv mig et sted at stå, og jeg skal bevæge verden."* Dertil kommer, at jødisk kultur, med baggrund i jødedommen, opfordrer til flid og aktivitet.

Deraf måske også den enkle indstilling at bruge sit liv til at skabe og udrette noget betydningsfuldt? Der synes at kunne spores en slags livsalvor – som på ingen måde er uforenelig med stor humor.

Hvor der er to jøder til stede, er der mindst tre meninger, siges det. Jødisk kultur bliver til stadighed fremhævet som utroligt debatterende. Deraf kan følge en trang og evne til selvstændig tænkning og nysgerrig granskning, som fører frem til filosofien, videnskaben, opfindelserne, den omfattende kunstneriske virksomhed.

Så: Kombinér intelligens, flid, ambition, nytænkning, engagement i verden ud fra en grundfæstet identitet, – der har vi vel selve opskriften på at klare sig godt og opnå store præstationer inden for mangfoldige felter.

Den jødiske juraprofessor Alan Dershowitz har skrevet i tillægget *Styrer jøderne verden?: "Hvad jøder har opnået af succeser har været resultatet af deres hårde arbejde, kreativitet og beslutsomhed."*

Til slut endnu et citat af Steven Pinker: *"Der findes genier og dumrianer, helgener og syndere i alle racer, etniciteter og køn. Politisk lighed er en forpligtelse til universelle menneskerettigheder og til politikker, der behandler mennesker som individer frem for repræsentanter for en gruppe."*

Læs evt. nærmere i efterskriftet og tillæggene bagest i bogen.

Moses

Jødernes udfrier og lovgiver, år ? - ? f.Kr

Igennem ild og vand og ørken til Loven

Når det drejer sig om religion, kan det være vanskeligt at afgøre, hvad der har en kerne af historisk sandhed, og hvad der er myte, sagn og legende.

Ofte fletter de sig ind i hinanden.

Der er nok ingen håndfaste beviser på, at Moses faktisk har eksisteret, og årstal er da helt uden for rækkevidde.

Det anses heller ikke for bevist, at israelitterne faktisk har været til stede i faraoernes Egypten, selv om nogle arkæologiske fund kunne tyde på det.

Men nu antager vi, at denne Moses – på hebraisk *Moshe* – har levet. Så er han en helt afgørende skikkelse i jødernes monoteistiske religion, som også går under navnet den mosaiske tro. En slags igangsætter eller ind-

stifter med en ganske særlig forbindelse til Gud. Han var den, der hentede De Ti Bud, som Gud selv overlod ham på to stentavler, ned fra bjerget Sinai. Han vendte sit folk fra afgudsdyrkelse og skrev de fem Mosebøger, Tora'en, også kaldet Loven, før han efter fyrré år i ørkenen ledte dem til det hellige lands grænse og døde som 120-årig. Noget tyder ganske vist på, at der var flere forfattere til Tora'en, og bøgerne var nu nok snarere skriftruller.

I synagogerne opbevarer man stadig skriftruller med de hellige tekster. Jødedommen er på godt og ondt en lovreligion, men teksterne er til diskussion og stadig fortolkning, i hvert fald for flertallet.

Eftersom religion udgør en stor del af selve fundamentet, som en kultur og en civilisation bygges på sten for sten, og eftersom den jødiske kultur har sat sig utallige blivende spor i verden, må denne

Moses' bidrag til verden regnes blandt de meget betydningsfulde.

Det begyndte ellers, ifølge overleveringen, ret beskedent for ham. Jøderne, eller israelitterne, levede i hårdt slaveri i Egypten, og mange af deres sønner blev dræbt. For at undgå den skæbne for den lille Moses, lagde hans

En beskrivelse af en personlighed med en stærk, stærk udstråling.

mor ham i en sivkurv og satte ham ud på Nilen til en uvis skæbne. Faraos datter fandt ham mirakuløst, gav ham navnet ”trukket op af vandet”: Moses. Hun adopterede ham, så han selv voksede op i gode kår. Men han var oprørt over sit folks uretfærdige vilkår. Gud valgte ham – og viste det med en brændende tornebusk – som sit redskab til at føre jøderne ud af Egypten, men Moses følte sig ikke værdig og prøvede ihærdigt at undslå sig. Han fik dog ikke lov til at slippe for opgaven, som bl.a. indebar at påføre egypterne de ti plager, med hjælp ovenfra.

Med den tiende plage, alle første-fødtes død, opgav Farao sin modstand mod udvandringen, og Moses førte sit folk af sted mod Det røde Hav. I mellemtiden fortrød Farao og satte efter israelitterne med sin hær.

Moses løftede sin magiske stav og fik igen afgørende hjælp ovenfra: Vandene delte sig, så folket kunne gå tørskoet over, hvorimod de forfølgende egyptere druknede ynkeligt, da vandmasserne slog sammen over dem.

Så er det, at Moses ad to omgange – der er et lille mellem spil med guldkalven, der gør ham så rasende, at han smadrer stentavlerne – får givet De Ti Bud på Sinaibjerget, hvor han er ansigt til ansigt med Gud. Derved får hans ansigt en stråleglans, som er for meget for almindelige dødelige, så han må tildække sit ansigt i andres nærvær. Det kan man kalde en beskrivelse af en personlighed med en stærk, stærk udstråling, som man også tiltror evnen til at lede, måske ligefrem skabe, et levedygtigt folk og sætte store gerninger i værk, som vil give genlyd så længe, der er mennesker tilbage til at fortælle om dem.

Og det er gjort klart for enhver med en smule fatteevne, at jøderne virkelig er et folk, et særligt folk, der med Guds bevågenhed har over- og gennemlevet en dramatisk historie og sammen er gået gennem tykt og tyndt, ild og vand. Der har været store sejre og gigantiske nederlag, gode tider og hårde prøvelser. Men det fremgår af fortællingerne, at jøderne har klaret sig igennem alt, hvad skæbnen og deres egen storhed og fald, deres fejltrin og forglemmelser har nedkaldt over deres hoveder. Hvis man vil, kan man nok også læse ind i beretningerne, at de kan og skal blive ved med at klare sig, hvis de holder fast i det, de bør vide, og holder fast i traditionen og forfædrenes værdier.

Hvis Moses i virkeligheden ikke var én, men mange kunstnere, fortællere, prædikere, litterater, redaktører, præster osv., som gav deres bidrag, sammenskrev og samlede skrifterne igennem fem århundreder, så var resultatet stadig jøders værk, dog er de navnløse for eftertiden.

De har efterladt et vidnesbyrd om en længe før år nul, altså Kristi fødsel, etableret og intellektuelt avanceret kultur med en skriftlig tradition. Og har været med til at give jøder og kristne nogle fridage i form af påsken, som fejres hvert år for at mindes dels den legendariske udvandring fra Egypten, Exodus, dels Jesu død og opstandelse.

*Et folk, der sammen
er gået gennem
tykt og tyndt, ild og vand.*

Jesus fra Nazareth

Frelseren, ca. år 4 f.Kr. - 30 e.Kr.

Menneskesønnen fulgte kaldet til døden

Det er bemærkelsesværdigt, at jøder er ophavsmænd til to verdensreligioner. Kristendommen er fra en spæd start, også under forfølgelse og had, vokset til at blive verdens mest udbredte med flere end to milliarder tilhængere, fordelt på adskillige variationer i fortolkningen af budskabet. Men alle disse mennesker baserer altså i vekslende grad deres tro, håb, fylde og mening i livet på de ord og gerninger, som kom fra denne mand i det nuværende Israel for et par årtusinder siden, og som de er overleveret til eftertiden af andre jøder: *Paulus, Markus, Lukas, Matthæus, Johannes* og mange andre.

Til forskel fra Moses er der ingen tvivl om, at Jesus har levet. *Yeshua* eller *Yehoshua* – med sproglig rod i 'frelse' – var sikkert hans oprindelige navn, og de fleste antager, at han blev født i Betlehem på trods af, at hjembyen var den uanselige flække Nazareth. Vi hører om ham, at han allerede som tolvårig var kvik og vidende nok til at diskutere de store spørgsmål på lige fod med meget ældre skriftkloge, men først som ca. 30-årig begyndte han sit offentlige virke, da han lod sig døbe i Jordanfloden af fætteren *Johannes Døberen*, der på sin side mente, at Jesus måske var ham, der skulle komme ifølge forudsigelserne. Den første tilkendegivelse af, at han skulle blive opfattet som Kristus, den Salvede. Selv brugte han mest betegnelsen 'Menneskesønnen', mens 'Guds søn', 'Herren', 'Frelseren' og mange andre betegnelser er mere udbredte.

Vi ved en del om Jesus, der selv var en stor historiefortæller, men der er masser af ubesvarede spørgsmål.

Man kan skabe sig det billede af ham, man har lyst til, bl.a. er der skrevet bøger om, at Jesus vist var socialist, men det er i hvert fald rimeligt at gå ud fra, at han havde et ønske om at ændre nogle ting ved religionen, eller måske snarere udøvelsen af religion. Han var kritisk over for datidens elite, der (som nutidens?) mente sig berettiget til at føle sig hævet over andre. Han så megen utålelig selvretfærdighed og hykleri hos farisæerne og de skriftkloge, som han fandt sagde ét og gjorde noget andet.

Der findes en udbredt teologisk retning, som mener, at kristendommen i virkeligheden er et opgør med al religion. Fordi mennesker i deres ufuldkommenhed bruger religion til selvophøjelse. Men det opgør er langt fra lig med afstandtagen til Gud. Tvært imod kan man sige, at Jesus var i tæt kontakt med det guddommelige og oplevede et uomgængeligt kald til at følge det, han oplevede som Guds vilje, og være den, der videregav de dybe sandheder til først jøderne, siden alle. Selv om den vej så også skulle drive ham ud i et tilsyneladende totalt nederlag og en død på romernes torturinstrument korset i tvivl og forladthed.

*Budskabet indebærer
en radikal frisættelse
af mennesket.*

Noget af det største ved ham, der var født med evner og anlæg, som kunne have bragt ham umådelig rigdom og magt, var, at han frivilligt afsvor sig begge dele, og dermed viste med sit eksempel, hvordan de to ting skulle prioriteres i forhold til vægtigere aspekter i tilværelsen. Disse aspekter: Hvordan mennesket skal forholde sig til tilværelsen, til sig selv og sin næste, til det ubegribelige, satte han blandt andet på ord i Bjergprædikenen.

Bjergprædikenen, hvor han også lærte sine tilhængere bønne Fadervor, der har været til hjælp og trøst for milliarder, er en milepæl og en støttepille i hele civilisationshistorien. Jesu bibel var jødernes Tanakh, det som kristne kalder Det gamle Testamente. Med Kristus og hans ord og eksempel var der indgået en ny pagt mellem Gud og mennesker, en anden måde at se og forholde sig til sin Gud og sin næste på. Kristendommen er Det nye Testamente. Det gamle Testamente er bevaret i den kristne bibel for at vise, hvad det var, Kristus kom af, reagerede på og henviste til i mange af sine stærke og revolutionerende udtalelser. Budskabet indebærer en radikal frisættelse af mennesket. Rettesnoren for det hele er næstekærligheden, der trumfer rigide religiøse love. Alle er født lige værdifulde i Guds øjne. Enhver må efter bedste evne finde ud af, hvordan han eller hun i sit eget liv og i sine egne relationer bedst lever op til fordringen over for næsten. Alle er ufuldkomne og fejler men kan opnå tilgivelse og dermed begynde på en frisk og forsøge at gøre det bedre næste dag.

Kristne tror på, at Jesus steg ned til dødsriget og genopstod på den tredje dag for senere at blive optaget i Himmelen. Dermed har han besejret selv Døden, og det er forudsagt, at han skal komme igen. Kulturkristne ser en evigt gyldig verden af ånd, mening og sandhed i fortællingen om ham. I begge tilfælde har han været og er fortsat en uudtømmelig kilde til inspiration for udødelig kunst og filosofi; hans lære en frugtbar jord for en demokratisk samfundsordning baseret på individets ukrænkelighed og en sekulær lovgivning.

*Fortsat en uudtømmelig kilde
til inspiration for
udødelig kunst og filosofi.*

Flavius Josefus

Judæisk historiker, 37 - 100

Fra farisæer til historiker i Rom

Når vi er sikre på, at *Jesus* rent faktisk har levet, er det først og fremmest fordi den jødiske historiker Josefus ganske kort har omtalt ham i sine optegnelser om "*Jødernes gamle historie*", som han skrev i årene 93 - 94.

Evangelierne i Det Nye Testamente har til hensigt at overbevise læserne om Jesus som Messias og sandheden i hans lære, og derfor kan forfatterne have pyntet på virkeligheden. Men Josefus var ikke kristen og har ikke haft nogen interesse i at nævne en person, der ikke havde eksisteret. Slet ikke på et tids-

punkt, hvor kristendommen kun havde få tilhængere og var langt fra at blive Roms officielle religion. I værkets bog 20 skriver Josefus: »...og bragte foran dem broderen til Jesus, ham de kalder Kristus, hvis navn var Jakob« – altså en omtale af Jesus' bror Jakob. I bog 18 omtaler Josefus Pontius Pilatus' dødsdom over Jesus. Han nævner også i sit værk mange andre personer, vi ved har levet, hvilket fjerner den sidste tvivl om troværdigheden. Der-til kommer, at den romerske historiker Tacitus omkring år 116 skriver, at de kristne havde en figur, de tilbad, som hed Kristus, der blev henrettet på ordre fra Pontius Pilatus.

Josefus selv havde et livsløb, der godt kunne være blevet en stor Hollywood-film ud af á la Ben Hur. Han blev født i Jerusalem år 37 som *Yosef ben Mattijahu* (søn af Matthias) og voksede op i en fornem præstefamilie. Han modtog en traditionel jødisk opdragelse, som omfattede indføring i lovene og fortolkning af Tora'en. Som ung sluttede han sig til det religiøse parti farisæerne og begyndte efterhånden at blande sig i det offentlige liv, men i 64 rejste han til Rom og blev der to år. Hans opgave var at få løsladt nogle jødiske præster, som romerne mente havde forbrudt sig.

Missionen lykkedes, men Rom havde gjort et uudsletteligt indtryk på den unge mand. I hvert fald havde han erhvervet sig et vist kendskab til mod-

*Jøden
med den guddommelige indsigt
var en nyttig mand
(for romerne).*

standerne, da han kom hjem i 66, hvor den politiske situation var i kog og hurtigt mundede ud den store jødiske opstand imod den romerske besættelse.

Med sin særlige baggrund blev han valgt til officer og kommandant over de jødiske tropper i det strategisk vigtige Galilæa, og som sådan havde han ansvaret for at forsvare byen Yodfat, som romerne angreb under ledelse af Vespasian, der senere blev kejser. Yosef overlevede som en affå, og i jødernes øjne begik han forræderi ved at gå over til fjenden, romerne. Historien fortæller, at 40 overlevende fra nederlaget flygtede til en klippehule, hvor de aftalte at dræbe hinanden. Yosef var den, der forestod lodtrækningen om rækkefølgen. Da der – tilfældigt eller ej – kun var Yosef og en anden tilbage, overtalte han denne til, at de skulle overgive sig i stedet. Han tildelte nu sig selv rollen som sandsiger og udnyttede den gamle spådom om Messias, verdens hersker, der skulle udgå fra jødernes land. Denne, hele den kendte verdens hersker, var ingen ringere end hærføreren Vespasian, kunne han afsløre. Det gjorde de romerske soldater meget tilfredse. Vespasian indså, at jøden med den gudommelige indsigt var en nyttig mand, som det ville være synd at henrette, og bragte ham med til Rom som krigsfange. Han blev dog snart frigivet, da Vespasian satte sig på tronen, sådan som Josefus (hans nye, latiniserede navn), havde forudsagt, og han fik lov til at bruge sin tid på sit arbejde som hi-

*Hans samlede værk
betragtes som en
enestående øjenvidneskildring
fra antikken.*

*Et indholdsrigt livsløb,
der godt kunne være blevet
en stor Hollywoodfilm ud af.*

storiker under privilegerede forhold. Han antog navnet Flavius efter den kejserlige familie, fik romersk borgerret, bopæl i Vespasians tidligere bolig samt en fast understøttelse, så han kunne koncentrere sig om sit storstilede litterære arbejde.

På om på fik han skrevet sig igennem hele den jødiske historie fra starten frem til Jerusalems ødelæggelse i 70 og krigens afsluttende masseselv mord blandt hundredvis af besejrede og belejrede jøder, som havde søgt tilflugt på bjerget Masada. En meget dramatisk hændelse i verdenshistorien. Der blev også plads til beskrivelser af dagliglivet, jødiske skikke, de forskellige retninger inden for jødedommen, og hans samlede værk betragtes som en enestående øjenvidneskildring fra antikken, en af de mest interessante og oplysende fra den tid. For eftertidens historikere og arkæologer er det en guldgrube til viden om livet, mennesker og begivenheder i antikken, også fordi han citerer andre og ældre værker, som siden er gået tabt. De historier, han selv indgår i, læses dog med et gran salt.

Som litteratur betragtet rangerer Josefus' værker blandt de ypperste i verden, mener kendere. Han har en beskrivende evne, som indfanger læseren, kan tegne levende portrætter og råder over et episk og farverigt sprog. Som forfatter og historisk person har han sat sit aftryk i litteraturen og kunsten, også i værker om ham.

Moses Maimonides

Spansk - ægyptisk rabbi & filosof, 1135 - 1204

Han gav antikkens visdom tilbage til Europa

Den græsk-jødiske kultur kan siges at være en stor del af det fundament, Europa og resten af den vestlige verden er bygget på.

Den frugtbare fusion opstod med Alexander den Stores erobringer østover fra Makedonien ca. år 335 f. Kr., deriblandt Mellemøsten, og det var krigerkongens klare hensigt at sprede den græske (hellenistiske) kultur. Han var godt kendt med dens storhed, for han havde haft ingen ringere end Aristoteles som lærer. Aristoteles er måske den filosof af alle, som har ydet det vægtigste bidrag til det, der senere blev det Europa, vi kender. Den romerske kultur udgør en anden vigtig forudsætning, ikke mindst i form af romerretten, der stadig er en bærende søjle i vores retssystem. Islam

spiller også en rolle, for efter Romerrigets splittelse var det en kulturelt og intellektuelt åben udgave af islam, der tog vare på den ædle filosofiske og videnskabelige arv, mens Europa var formørket og i kaos.

Man må tro, at *Rabbi Moshe ben Maimon* – også kendt som *Rambam* – besad en visdom, en viden og et intellekt, der spændte et godt stykke ud over jødedommen. Ikke mindst, når man hører, hvad en række deltagere i en international UNESCO konference i 1985 om denne en af de største jødiske rabbinere, med deltagelse fra mange lande inkl. muslimske, udtalte: “*Maimonides er måske den eneste filosof fra Middelalderen, måske endda i dag, som symboliserer en samling af fire kulturer: Græsk-romersk, arabisk, jødisk og vestlig*”, sagde en deltager fra Sovjetunionen), “*Jeg ser ham først og fremmest som en arabisk filosof*”, sagde en muslimsk professor fra Kuwait University. “*Hvis man ikke vidste han var jødisk, ville man måske begå den fejl at sige, at det er en muslim, som skriver*”, sagde en

“*Moses Maimonides er den mest indflydelsesrige jødiske filosof fra Middelalderen – og måske af alle tider.*”

professor fra Saudi Arabien. En fjerde deltager af ukendt nationalitet opsummerede Maimonides' betydning på denne måde: *"Maimonides er den mest indflydelsesrige jødiske filosof fra Midaldalderen og måske af alle tider."*

Forskere kunne udvikle metoder til undersøgelse og bevisførelse, især inden for lægevidenskab.

Hans liv begyndte i Córdoba i det sydlige Spanien, hvor en femtedel af befolkningen på den tid var jøder. Men magten lå hos muslimerne, der forfulgte såvel kristne som jøder, og i 1148 blev familien drevet ud af Spanien. Fra 1159 til 1165 var Moshe bosiddende i Marokko og landede via Palæstina i Egypten omkring 1170. Han havde ikke afsluttet sine studier, men af økonomiske grunde måtte han begynde at praktisere som læge. Han må ret hurtigt have bevist sit værd, for inden længe var han livlæge for sultan Saladins søn og leder af det store jødiske samfund i det muslimske, men tolerante Cairo. Samtidig fandt han tid til at skrive, og han var uhyre produktiv med store filosofiske, religiøse og medicinske værker. Blandt andet skrev han en systematisk gennemgang af både etiske og juridiske forskrifter i Tora'en, hvor han samlede den jødiske lov i 613 bud. Hans idé var en slags let opslagsværk á la Rip, Rap og Rups Grønspættebog. En guide til, hvad en jøde skulle gøre i en hvilken som helst situation i livet. Han skrev også "Vejledning til de vildfarne", som er et autoritativt filosofisk udsagn om jødedommen. Og han formulerede en jødisk trosbekendelse udtryk i 13 trosartikler.

En ny tid med fred og retfærdighed?

Rambams største filosofiske indsats var for os, at han promoverede det aristoteliske system, der fik stor betydning for nytænkere Thomas Aquinas og Baruch de Spinoza. Det vil især sige den aristoteliske logik. Ved hjælp af den kunne forskere udvikle metoder til undersøgelse og bevisførelse, især inden for lægevidenskab. Samme nysgerrighed over for naturen førte til fremskridt inden for andre videnskaber, såsom matematik og astronomi.

Aristoteles var en murbrækker imod ortodoksi. Den kristne kirkefader Thomas Aquinas (1225-1274) lærte sig Aristoteles igennem bl.a. Maimonides. Aristotelesstudierne inspirerede Thomas Aquinas til hans stort anlagte forsøg på at integrere det kristne verdensbillede med det aristoteliske system. Kristendommen skulle underbygges med logik og beviser. Med det syn åbnede han en unik mulighed for at dedikerede videnskabsmænd kunne komme til at arbejde frit. Om Spinoza er der mere senere.

Men tilbage til Rambams 13 trosartikler. Den tolvte artikel tilkendegiver, at Messias vil komme. Efter ordlyden må man forstå det sådan, at der vil komme en person, som svarer til omtalen af Messias i Tanakh (Det Gamle Testamente). Men mange forestiller sig snarere en helt ny tid med fred og retfærdighed. Det fortælles, at mange jøder havde disse forhåbningsfulde ord på læberne som det sidste, da de marcherede ind i de nazistiske koncentrationslejres gaskamre under Anden Verdenskrig.

Abraham Cresques

Kartograf fra Mallorca, 1322 - 1387

En hjælpende hånd på vej ud i den store, vide verden

Tro og videnskab er ikke modsætninger men er to forskellige domæner, som i sidste ende vel tjener samme formål: At vi mennesker skal kunne orientere os og finde nogenlunde fast grund under fødderne i den stærkt udfordrende verden, vi er smidt ind i.

Vi har også behov for at kunne orientere os rent geografisk: Nu har jeg løbet efter det her byttedyr i timevis. Nu vil jeg egentlig gerne kunne finde hjem til grotten igen. Eller: Det her er et møgsted at bo. Mon der er bedre på den anden side af højdedragene? Eller: Hvad mon der er på den anden side af alt det der vand?

"Hvad mon der er på den anden side af alt det der vand?"

Homo sapiens er en skabning, der udforsker verden i stort og småt og samler på viden om den.

Utallige opdagelsesrejsende har sat liv og lemmer på spil for at indsnævre de hvide pletter på verdenskortet. Verden er stadig et eventyrligt sted, men på andre måder, for nu er der ingen hvide pletter tilbage, og GPS'en kan altid fortælle os nøjagtigt, hvor vi er. Kartograferne, korttegrnerne, har haft en vigtig rolle i den lange, interessante udvikling.

Øen Mallorca i Middelhavet havde i middelalderen pænt stor samhandel med omverdenen og derfor livlig skibsfart. Den blev naturligt hjemsted for en række kartografer, hvis videnskab og håndværk – det er helt rimeligt at kalde det kunsthåndværk – især var at tegne kort og søkort på pergament til gavn for de mænd, som skulle navigere hen over store flader af vand uden at kunne se andet end uendelig horisont. Når de ramte land, var det rart at have en fornemmelse af, hvor de var og hvilken retning de nu skulle i. Samlet blev eksperterne kaldt Den mallorcanske kartografiske Skole og udviklede 'det almindelige portolanske kort', et selv efter moderne standarder forbløffende realistisk, detaljeret søkort udstyret med et net af kompasstreger, der kunne bruges til at udstikke den nøjagtige kurs mellem to punkter. Flere af teg-

nerne var jøder. To hed Cresques og var far og søn. Fader Abraham var nok den største af dem og kunne oplære sønnen Jafuda, som måske gav stafetten videre igen.

Korttegnerfagets højdepunkt i den vesterlandske middelalder.

At kalde dem *korttegnere* var helt på sin plads, for deres kort afbillede ikke blot vand- og landområder, men også landskaber, floder, byer, mennesker. Og så var der med smuk skrift skrevet lidt underretninger om

egnene, som kartograferne havde samlet fra sømænd, der selv havde hørt det fra nogen. De kunne f.eks. skrive helt fra Norden: *"Denne del af Norge er meget barsk, meget kold, bjergrig, vild og dækket med skov. Dens beboere spiser mere fisk og kød end brød; der er ingen overflod af byg på grund af den herskende kulde. Der er også mange dyr, som hjorte, hvide bjørne og jagtfulke."* Nogle rejsende havde været endnu længere nordpå: *"Øen Archania. På denne ø er der seks måneder om året, hvor det er lyst om natten, og seks måneder om året, hvor det er mørkt hele dagen."* Hvilken ø man på det tidspunkt kaldte Archania vides ikke. Den kan også være rent mytologisk. Den næste beskrivelse omhandler sandsynligvis et fortrinsvis arabisk himmelstrøg: *"Denne bjergkæde kaldes Carena af saracenerne og Clarisbjergene af de kristne. Lad det blive kendt, at der i disse bjerge findes mange gode byer og borge, som bekriger hinanden; i disse bjerge er der også en overflod af brød, vin, olie og alle slags gode frugter."*

Deres metier som kartografer gjorde Cresques'erne berømte. Det såkaldte Katalanske Atlas, rettelig verdenskort, mappamundi, som bliver opbevaret i Nationalbiblioteket i Paris bidrog til, at fader Abraham i dag anses for at udgøre den mest spændende skikkelse og korttegnerfagets højdepunkt i den vesterlandske middelalder. Kortet er et uforligneligt, umisteligt historisk dokument fra 1375, som prins Juan, senere konge af Aragonien, bestilte fra værkstedet på Mallorca. Det viser stort set den da kendte verden, det meste af Europa og Asien samt den nordvestlige del af Afrika. Det er fyldt med illustrationer og såkaldte illuminationer, rigt farvelagte i blandt andet guld og sølv. Det er delt op i seks fløje og fylder i alt op mod 2 m². Måske: Det er tegnet til at blive betragtet fra alle sider, og man antager derfor, at det er tænkt til at ligge på et bord, som mænd kan stå og gå rundt om, mens de overvejer rejseruter, sejltider, mulige farer, nye opdagelser, ventende rigdomme.

I Cresques'ernes fascinerende værksted blev der også tid til at afskrive og illustrere en eller to prægtige bibler. Husk på, at det var før trykkekunstens tid. Med til det ædle fag hørte også den praktiske produktion af kompasser og de øvrige instrumenter, som de søfarende skulle bruge. Kartograferne har givetvis været helt klar over, at Jorden var rund. Al frugten af deres viden og vidtspændende håndværk har Columbus haft med sig, da han godt 100 år efter Abrahams død stævnede ud mod vest, derud hvor intet kort endnu rakte. Hvor det viste sig, at en (af europæerne) helt ukendt verdensdel lå: Amerika.

Nostradamus

Fransk læge & mystiker, 1503 - 1566

Spåmanden på taget

Her er en scene, der vil tale til manges fantasi og lyst til noget mystisk, dunkelt; en egentlig, større og sandere virkelighed skjult bag den grå, uromantiske, hverdagsagtige, man kender alt for godt: Der er en langskægget mand iklædt middelalderlige gevandter, som på en lun, stjerneklar nat sidder fordybet i sig selv på et fladt tag i det sydlige Frankrig. Muligvis hallucineret af indtag af muskatnød. Han stirrer, som var det i en krystalkugle, ned i et kar med vand, der yderligere ved hjælp af et skråtstillet spejl reflekterer stjernehimlen. Her, længe før det elektriske lys, træder den stærkt frem med myriader af lysende, blinkende himmellegemer.

I samspillet mel-

lem det mørke vand, de flimrende spejlinger og anelser fra hans sinds dybder, tager nogle forestillinger form om noget, der skal komme. Vage indre billeder bliver til ord, som han senere skriver ned, så de både kan nå hans samtidige og eftertiden.

Det vil yderligere fascinere disse spirituelle gemytter, at det troldmandsagtige menneske med adgang til magiens hemmelige verden slører sine spådomme så omhyggeligt, at de kan fortolkes til at forudsige næsten hvad som helst, historien måtte bringe. Og fortolkninger har det ikke skortet på siden. Måske koder han sine budskaber i pagt med oldgamle astrologiske begreber, den jødiske kabbala-mystik og okkult symbolsprog, fordi han opnår indsigt i noget, der er så farligt, at han er nødt til at skjule sin fulde viden. Enhver ved, at kirken ikke er at spøge med, og hvis man ligefrem forudsiger pavedømmets fald er der risiko for en snarlig, grum død. Det kunne derfor være farligt for ham selv, lyder teorien, men også farligt for jævne mennesker, der måske ikke kunne bære byrden af for megen og for foruroligende viden.

Alle disse anelsesfulde nætter på taget, alene med universets stjerner hentet ned i hans vandkar, udmønter sig i 1555 til den første samling nedskrevne Centuria bestående af 100 rimede vers, såkaldte quatrains. Det bliver i alt

*Kirken er ikke
at spøge med.*

*Nogle forestillinger
tager form om noget,
der skal komme.*

til 10 Centuria med knap 1000 quatrains med spådomme, som ifølge nogle forudsiger både Napoleon og Hitler. Og – den eneste gang, han henviser til et konkret årstal – en ”rædselskonge”, som skulle vise sig på himlen i 1999. Det må være op til hver enkelt, om man kan erindre noget fra 1999, der kan give mening til profetien. Muligvis, hvis han ramte et par år forkert og mente 11/9 2001?

Spåmanden, seeren, astronomen, skribenten hed i virkeligheden *Michel de Notredame*, et navn som han latiniserede til Nostradamus. Han var søn af jødiske forældre fra Spanien, hvor den hårdt fremfarende inkquisition tvang dem til at konvertere til katolicismen. Som ildesete i Spanien flygtede de til Frankrig, hvor Michel, født i Saint Remy i Provence, kunne studere ved universiteterne og med tiden blive en anset læge. På hjemegnen indledte han sin karriere med bl.a. hemmelighedsfulde pestkure. Han flyttede til Paris, hvor mange af tidens fremtrædende personer søgte hans råd, og han nåede endelig til tops i lægeverdenen, da han i 1564 blev udnævnt til den franske kong Charles IX's personlige læge. Dog døde kongen kun to år senere – hvilket man må formode, spåmanden har forudset.

Men var det Napoleon, han forudså, da han skrev ordene Pau, Nay, Loron, der af nogle opfattes som et anagram for Napoleon Roy (konge), altså de samme bogstaver i en anden rækkefølge? I en anden linje omtales Les Piu-ses i forbindelse med fængsling. Napoleon fik faktisk to paver ved navn Pius, nemlig nr. VI og VII, sat bag tremmer.

Og var det Hitler, han havde en forudelse om, da han skrev om en dreng, som ville blive født i Vesteuropas dybder af fattige forældre, og som ville forføre store mængder med sin tunge, og hvis navn ville vokse sig stort i riget mod øst (Sovjetunionen)? Der står også noget om et udyr, om at krydse store floder (for at knuse både Sovjet og Frankrig?), og om et bur af jern (en kampvogn?). Var det selve 2. Verdenskrigs store aggressive parter, Japan og Tyskland, der var ”de største fra Asien og Europa”, som skulle fremkalde skrig og tårer?

Var det de to atombomber over de japanske byer Hiroshima og Nagasaki i 1945, Nostradamus omtalte som de to store plager eller svøber inde i byerne, som ville få alle til at bryde ud i klageråb mod Gud i en bøn om lindring for deres ulykke?

Og er det mon korrekt at læse begge Kennedy-brødrenes voldelige død – USA's præsident John F. og hans lillebror Robert, justitsminister og på vej til at blive valgt til præsident – samtidig med optøjer i London og epidemier i Italien ind i en anden quatrain, og engelske Lady Dianas død ved en bilulykke i Paris i 1997 ind i en helt syvende?

Senest mener nogle at have gennemskuet, at han både forudså Dronning Elizabeth II's død i 2022, krigen i Ukraine, tørken og oversvømmelserne. Så han også Kina angribe Taiwan?

Det er tit sådan med spådomme, at ordene først giver mening, når og hvis de går i opfyldelse.

*”De største fra Asien og Europa”
skulle fremkalde skrig og tårer.*

Moses Cohen Henriques

Portugisisk- hollandsk sørøver, 1595 - ?

Virkelighedens jødiske Pirates of The Caribbean

Christoffer Columbus var muligvis selv jøde, lyder en teori. Den forekommer en kende for konspiratorisk, men den er ikke uden holdepunkter.

Manden lagde et tågeslør ud om sig selv, for ikke at sige, at han løj uhæmmet, og hans kendte data peger i forskellige retninger. Sproget i hans breve kunne tyde på, at han faktisk ikke var fra italienske Genova, som den officielle fortælling siger, men var spanier. Han fik støtte i sit ellers utroværdige forehavende af højtstående jøder, og måske gik hans opdagelsesrejser i virkeligheden ud på at finde et nyt hjemland til sine forfulgte fæller og landsmænd.

Om teorien er sand eller falsk, sådan faldt realiteterne faktisk delvist ud.

I selve året 1492, på dagen hvor Columbus stævnede ud, blev alle jøder udvist af Spanien. Af Portugal i 1496. De, der ville konvertere til kristendommen, kunne få lov til at blive. Men den med god grund frygtede spanske inkquisition mistænkte mange af dem for i virkeligheden at holde fast i jødedommen. De blev hevet ind til forhør og grusom tortur, hvorunder de erkendte hvad som helst. Dernæst ventede bålet, eller i hvert fald døden. Så var det bedre at komme af sted ud af landet, og en del jøder tog turen over havet vestpå. Her udfoldede der sig en spændende historie, som kun få kender til. Nogle af dem blev sørøvere og fik lidt revanche for generationers spansk og portugisisk undertrykkelse og uretfærdig behandling.

Moshe Cohen Hanarkis var en af disse pirater. I 1628 var han i tjeneste hos Hollandsk Vestindisk Kompagni. Dengang var stillingsbetegnelsen kaper ikke ualmindelig. Den gik ud på, at man som regel af en stat fik bevilling til at opbringe og plyndre andre staters fartøjer. Og Holland og Spanien var ikke just venner. Hanarkis, alias Henriques, samarbejdede med admiral Piet

*Måske gik hans opdagelsesrejser
i virkeligheden ud på
at finde et nyt hjemland.*

*Et kup, der får de fleste andre
af slagsen til at blegne.*

Hein, og sammen udførte de et kup, der får de fleste andre af slagsen til at blegne.

Det kunne endda have været endnu vildere.

Episoden fandt sted ud for Cubas kyst. En hel spansk flåde lastet med kostbarheder skulle samles der fra henholdsvis Venezuela og Mexico. Det vidste Hein og Henriques, og de havde en plan. Men en hollandsk kahytsdreng kom på afveje på øen Blanquilla, tilhørende Venezuela. Han blev fanget og med sikkert ikke særlig skånsomme midler overtalt til at røbe planen. Derfor blev de spanske skibe derfra ikke sendt af sted. Skibene fra Mexico derimod, 16 styks, var på søen og besætningerne intetanende om, hvad der ventede. Det opdagede de, da hollænderne kom på tværs og afskar dem den videre færd. En galeon blev overrasket og kapret midt om natten; ni mindre handelsskibe kunne tales til overgivelse; to små skibe forsøgte at flygte men blev kapret til søs, mens fire flygtende galeoner gik i en fælde og blev presset ind mod kysten i en cubansk bugt. Efter nogle få geværskud overgav deres besætninger sig. Bemærkelsesværdigt nok kostede hele aktionen ingen liv. De spanske søfolk og soldater fik tvært imod udleveret rigelig proviant og sendt af sted på en march til hovedstaden Havana.

Gloriøs triumf. Hey ho, og en hel flaske rom!

Det erobrede bytte kunne ligne noget fra filmene om Pirates of The Caribbean. Guld, sølv, smykker og andre kostbare handelsvarer som sjældne farvestoffer. I alt beløb værdien sig til hvad der i dag ville svare til seks og en halv milliarder kroner. Mere end nogen anden sørøverskat og hollændernes største sejr i Caribien. Og en jødisk hævn over plageånder.

Henriques kom derefter til at lede et jødisk troppekontingent i Brasilien, som på det tidspunkt var under hollandsk herredømme. Senere etablerede han sågar en piratø – og det er stadig ikke en film, men virkeligt – ud for den brasilianske kyst. Portugiserne generobrede imidlertid det nordlige Brasilien i 1654, hvorefter Henriques forlod Sydamerika for i stedet at blive rådgiver for tidens ledende pirat, den berømte Henry Morgan. Hvornår og hvordan hans dramatiske liv fandt sin afslutning vides ikke.

Men han var ikke den eneste jøde i faget. Den jødiske befolkning på Jamaica udgjorde ca. 20% og prægede livet så meget, at parlamentet som det eneste i verden lukkede om lørdagen for at holde sabbat. Flere af jøderne fandt, at sørøveriet var et tiltrækkende og givtigt erhverv. Der var *Sinan*, kendt som ”Den store Jøde”, der gik specielt efter spanske skibe og bremsede landets militære ambitioner i samarbejde med den frygtede Heyreddin Rødskeg. Blandt fjenderne af både spaniere og hollændere var endda en from rabbi, *Samuel Palacci*, der krævede, at maden ombord var kosher (tilladt, ren) og at hans mænd betalte en tiendedel af deres bytte til velgørenhed, den religiøse ma’aser. Endelig var der *Jean Lafitte*, der hjalp amerikanerne mod englænderne i det berømte Battle of New Orleans i 1815. De vandt. USA blev en sikker havn, hvorfra jøderne kunne udfolde deres talenter til manges gavn.

*Gloriøs triumf.
Hey ho,
og en hel flaske rom!*

Baruch de Spinoza

Hollandsk filosof, kætter & brillemaker, 1632 - 1677

Oplysningstidens måske lyseste hoved

Måske var han den europæiske oplysningens sande helt. Den, der klarest så og mest konsekvent forfulgte ideen om den store sammenhæng mellem religionen, synet på Gud og menneske, synet på magt og på viden, frihederne og i sidste ende demokratiet. Det, der resulterede i vores demokratiske styreform og de friheder, vi tager for givet, begyndte med tanker og skrifter, der gjorde op med tidens religiøse dogmer og kirkens forståelse af Gud.

I 1600-tallet hvilede hele verdensbilledet på, at Gud var hævet over naturen. Der var så at sige to virkeligheder, Himlen, som vi mennesker ikke forstår, og den naturlige verden, som vi til dels kan

forstå. Gud styrede, han havde magt til at gribe ind i naturlovene og gøre mirakler. Spinoza slog derimod fast, at Gud ikke var hævet over naturen. Gud var til, men han var naturen, han var helheden. Et citat fra C.H. Kochs bog "Spinoza – kætter og filosof": *"Spinoza afviste i sin tænkning enhver forestilling om, at der findes noget andet end den virkelighed, vi lever i, noget, der er hævet over vores verden. Den guddom, han taler om, må derfor være indeholdt i vores virkelighed, dvs. være en del af den."*

Den tese er vigtigere for dig og mig, end man lige ved første blik skulle tro: Naturens love gælder til enhver tid. Virkeligheden udgør en sammenhæng af regler og love, vi mennesker kan granske og komme til at forstå. Først og fremmest gennem videnskab og filosofi, som der ikke er noget ugudeligt i, tvært imod. Gud og naturen er ikke modsætninger. Mennesket er heller ikke noget helt andet end naturen, og vi er også underlagt årsagsloven.

Mens fri tænkning og videnskab således er blevet adlet, er der også store politiske konsekvenser. Samme bog som før: *"Den politiske magt, som lå hos fyrsterne, besad de af Guds nåde, og hvis en regent handlede i strid med Guds bud, havde folket ingen ret til at gøre oprør, fordi dette ville være et oprør mod Gud."* Men nu, hvor fyrsterne ikke længere havde et guddommeligt argument for deres magt, der trumfede alt og alle, blev de svagere og borgerne til gengæld stærkere. Fra at være undersåtter, der måtte finde sig i

alt, fik de en moralsk ret til at gøre oprør. Frihed til at tænke, ytre sig og forsamles var en naturlig følge, og principielt var Spinoza demokrat, selv om hans tillid til den

brede befolknings evne til at tænke selv havde sine begrænsninger.

At tale om demokrati og dermed magthaverne midt imod, var revolutionært og ikke noget, man blev populær på i 1600-tallets Europa, selv i de relativt tolerante Nederlandene, hvor Spinoza levede. Hans skrifter måtte distribueres i hemmelighed, og han blev anklaget for at være en farlig tænker, der ville ødelægge Gud og verden, som man kendte den. De kristne såvel som jøderne følte sig true. Den jødiske menighed i Amsterdam udstødte ham som kætter med følgende venlige salut: *"Med englenes fordømmelse og helgenernes dom bandlyser, forbander og udstøder vi Baruch de Spinoza. Lad ham være forbandet ved dag og forbandet ved nat, lad ham være forbandet når han går til hvile og forbandet når han står op, forbandet når han går ud og forbandet når han kommer ind. Måtte Gud aldrig mere tilgive ham eller kendes ved ham, måtte Guds vrede og mishag fra nu aflyse mod dette menneske, afsky ham med alle de forbandelser som nævnes i Toraen, og udslette hans navn fra jordens overflade. Måtte Gud afskære ham fra alle Israels stammer, så han kan lide ondt. Så advares da alle hermed mod at have samkvem med ham i skrift, ingen må tjene ham, være under samme tag, ingen må gå ham nærmere end fire alen, og ingen må læse noget dokument skrevet med hans hånd eller dikteret af ham."*

*Frihed til
at tænke, ytre sig og forsamles
var en naturlig følge.*

Bemærkelsesværdigt nok fik Spinoza tilbudt et professorat ved universitetet i Heidelberg, men han takkede nej til det og ernærede sig som optisk glassliber, brillemaker. Et pudsigt erhverv for en, der var så helt usædvanligt klartskuende.

Desværre måtte han også indse, at det skadede hans lunger, så han døde forholdsvis tidligt. Han havde stadig sine fællers fordømmelse hængende over hovedet men havde sået sine frø hos andre fremsynede.

Det var Israels første premierminister, *David Ben-Gurion*, der efter 300 år satte gang i en kampagne for at rehabilitere ham, og i 1962 blev kætterdommen trukket tilbage med disse ord:

"Forbandelsen var en begivenhed, der fandt sted under omstændigheder, der gjaldt for en bestemt tid og et bestemt sted. Spinoza er en udødelig søn af det evige folk, og det er vores pligt at give vores hebraiske sprog og kultur de skrifter tilbage, der er forfattet af dens mest originale tænker."

Tja, sådan gik det en af vores samfunds idémæssige foregangsmænd, der vovede at tænke nyt. Det er utroligt, som ord nogle gange kan skabe rav i gaden.

*"Spinoza er en udødelig søn
af det evige folk."*